

БЕСІДИ З ГРИГОРІЄМ НУДЬГОЮ

Моє спілкування з Григорієм Антоновичем Нудьгою мало радше особистий характер, але так чи інакше торкалося проблем, які цікавили і його, і мене, і де він для мене був учителем і порадиником.

Коли в 1964 році новий редактор журналу «Жовтень» (теперішній «Дзвін») прийняв мене на роботу в редакцію на посаду завідувача відділу критики, я мав більше часу, аніж раніше на газетярській роботі, і задумав написати літературний портрет письменника Михайла Яцкова, новели якого мені дуже подобалися і якого в останні роки його життя я кілька разів відвідував разом з Богданом Горинем і Володимиром Лучуком. Ми приносили якусь плящину, наслідуючи давній ритуал «чорної Індії» періоду «Молодої Музи», і слухали його розповіді про часи ранньої української модерні.

Отож, я зачастив до відділу україніки Львівської наукової академічної бібліотеки по вулиці Радянській, 24 (тепер вул. Винниченка), щоб ознайомитися з українською періодикою початку ХХ ст. Бібліотека тоді зачинялася об 11 годині вечора і можна було багато перечитати. Там тоді майже постійними відвідувачами були дослідник давньої української літератури Порфирій Кирилович Яременко, філософ Андрій Іванович Пашук і Григорій Антонович Нудьга. Відриваючись від книжок, говорили на різні теми, зокрема й на гострі політичні, і я в цьому середовищі почував себе природно, мене не сторонилися, так би мовити, в статусі учня, якого прийняли на навчання. Григорій Антонович навіть назвав мені харківське видання Яцкова 30-х років з передмовою М. Винниченка,

але його я у Львові не знайшов і лише кілька років тому ксерокопію його зробила для мене київський бібліограф Тетяна Добко.

Поступово уроки навчання переходили в творчу співпрацю. Я написав рецензії на видання українських народних дум, яке підготував Григорій Нудьга, та на його монографію «Українська балада». У свою чергу, я виношував ідею видати українські народні пісні, записані з голосу моєї матері Ганни Іванівни. Першу публікацію цих пісень, переважно баладного характеру, підготував для журналу «Жовтень» і попросив Григорія Антоновича написати коротке вступне слово, що він і зробив. Але тут сталася непередбачувана ситуація. Після арештів львівської інтелігенції 1965 року група львівських письменників написала заяву, що готова взяти на поруки Богдана Гориня. Його, звісно, не звільнили, а тим, хто підписав заяву, винесли на партійних зборах сувору догану. Хоч мого підпису під тією заявою не було (підписували тільки члени СПУ), але оскільки я відмовився засудити колег, і мене деякий час не друкували. Це якраз збіглося з публікацією добірки материних пісень, і вона вийшла без мого прізвища з прізвищем тільки автора вступного слова.

Через кілька років я упорядкував цілу збірку пісень з материного голосу (запис мелодій зробив Іван Майчик). Передмову написав сам, але попросив Григорія Антоновича переглянути її. Кожен з науковців знає, що означають оті «невинні» слова «погляньте», «перегляньте», «подивіться». Коли щось не так, неодмінно буде відповідь: «Але ж NN дивився, але ж такий-то читав». Григорій Антонович уважно прочитав мою передмову і зробив такі зауваження, що мені довелося її кардинально переробляти. Насамперед, він звернув увагу, що більшість записаних мною пісень (усього їх було понад сто) є варіантами відомих сюжетів. Варіанти у фольклорі не є щось другорядне чи маловартісне. Навпаки, вони окреслюють ареал поширення пісні в часі й просторі, її видозміни в новому середовищі й нових обставинах. Так, рядок: «Чом ти мене, моя мамцю, рано не збудила, / Коли перша компанія з міста виходила» повів за собою розмову про компанійські полки та про дослідження цілого пласту таких пісень у праці Михайла Драгоманова і Володимира Антоновича «Исторические песни малорусского народа», а також порівняння деяких варіантів, записаних

від матері, з варіантами записів Івана Франка. При цьому виявилося, що деякі сюжети у Франкових записах обриваються десь посередині, а в моїх – збереглися повністю і навпаки.

А там, де йдеться про фольклорну символіку («палання діброви», «весільний перевіз через Дунай» тощо), ціле море паралелей з польською, чеською, сербською піснями відкрила праця Олександра Потєбні «Объяснение малорусских и сродных песен». А що вже казати про неквапні розповіді самого Григорія Антоновича про чумацькі пісні, збірник яких він упорядкував. Я вже писав якось, що, слухаючи його розповідь, я й сам уявляв себе на чумацькій мажі, яка поволі просувається степом, а на ніч вози розташовуються колом з волами всередині, щоб легше було в разі потреби захищатися від звірів та розбійників.

Григорій Антонович звернув мою увагу ще на одну цікаву публікацію – розвідку українського літературознавця й історика Миколи Дашкевича «Болоховская земля и ее значение в русской истории» (1876), в якій автор стверджує, що Болоховська земля (сучасне Поділля) була давньоруською общиною, яка не хотіла підкорятися князівській владі Києва, а пізніше Галича. Від татаро-монголів вони відкупилися просом, і це князівство зруйнував Данило Галицький, що викликало їх поступову міграцію у південні степи, що зафіксовано в багатьох письмових джерелах, які щедро цитує М. Дашкевич. На думку Миколи Дашкевича, в кінці XV – на початку XVI ст. принципи виборності болоховської общини лягли в основу устрою Запорозької Січі. І хоча Михайло Грушевський скептично ставився до цієї ідеї, усе-таки болоховський слід залишився в українському фольклорі. «Хлопців-болоховців» в одній із дум Григорій Нудьга вважав майже синонімом козаків. Цікаво, що Роман Іваничук у романі «Шрами на скалі» трактує образ «славутного» співця Митуси як болоховця і захисника болоховців, вважаючи знищення цього князівства (а заодно і самого Митуси) невинуватим і недалекоглядним кроком короля Данила. Не знаю, чи консультувався він з цього питання з Григорієм Антоновичем, але сам письменник не раз наголошував, що на ідею створити цикл романів з інтелектуальної історії України, історії не тільки меча, а й мислі, наштовхнув його саме він.

Григорій Нудьга мав багато знайомих серед учених різних країн, вони прислали йому виписки з різних наукових джерел, власні публікації про поширення української пісні в світі, що він досліджував усе життя, запрошували на міжнародні наукові конференції і симпозіуми, але жодного разу він не зміг таким запрошенням скористатися. Зате ніхто не міг завадити контактам з носіями пісенної творчості, зокрема з кобзарями. Пригадую приїзд до Львова і виступ у Спільці письменників Кобзаря Євгена Адамцевича, автора славнозвісного «Козацького маршу», який, до речі, обрамлює популярні Заньківчанські вечори під орудою Святослава Максимчука. Бандура кобзаря звучала як цілий оркестр. Він виконав тоді думу «Втеча трьох братів з Азова». Не знаю, як хто, але я вперше так глибинно внутрішньо сприйняв і цю думу, і цей спів, усе це перехопило мені подих.

А таких вечорів було немало, особливо в 1960-х. Дозволю собі зачитувати уривок із статті відомого фольклориста з Румунії Івана Ребошапки «Вони зберегли твоє слово» з його книги «Всесвіт усного і писаного слова» (Бухарест, 2010):

Дожиттєво пам'ятною осталась авторові даних рядків присутність у Львові 40 років тому 150-річниця появи книги Цертелева (українських народних пісень. – М. І.). Цілоденно перебуваючи в бібліотеці НТШ, вибірково на курсах Пачовського та Мороза в університеті, я жодної афіші не побачив, про подію (бо це дійсно була подія!) нічого не знав. Підходить до мене незабутній Нудьга і питає: «Не схочете послухати українських дум?». «Як ні, – відповідаю, – ні, не чув, як вони звучать!». «Добре, завтра почуєте». І повів мене на концерт. У залі Будинку архітектора на Підвальній «голки не впустиш!» Григорій Нудьга представив ґрунтовний (щоб не вжити його ж епітет – «густий») реферат про українські думи та їх сприйняття в Європі. Послідували виступи багатьох кобзарів, від старших віком до наймолодших. [...] Їхні пісні, особливо одного з них красеня-козака з «кучерявим чубом» та молодечими вусами публіка вкрай полюбила, чимраз більше викликаючи його на сцену... [...] Піднесена гаряча львівська атмосфера, мабуть, заторкнула потаємну струну серця столичного співака (одного з братів Литвинів), що той божественним виконанням пісні «Ой полети, галко, через тую балку / Та поглянь, що діється там, на нашому Запорожжі» привів публіку в такий стан, що здавалось, триметрової товщини стіни Будинку архітектора тріснуть!

Не згадаю, чи був я на тому вечорі, але спів братів Литвинів добре пам'ятаю, як і те, що Григорій Антонович запросив Івана Ребошапку на природу і там велися розмови на літературні та інші життєвські теми.

Для мене ця поїздка була не першою: Григорій Антонович часто запрошував мене з дружиною і маленьким сином на рибалку на оброшинські ставки. Під час цих виїздів його «Москвичем» я пізнав драматизм долі цього видатного ученого. Доля не раз усміхалася йому, а потім нещадно обривала надії. Успішну працю молодого науковця в Інституті фольклору Академії наук України обірвав донос людей, яким він допоміг влаштуватися у цьому ж інституті (стаття Д. Кушнаренка й І. Грицютенка «Викорінити рештки буржуазного націоналізму в Академії наук»). До слова, Григорій Антонович якось признався мені, що другий з названих авторів статті значно пізніше, коли Нудьга працював у Львові, просив його допомогти влаштуватися у Львівському університеті, і він справді в ньому працював, правда, без протекції Григорія Антоновича. Далі був арешт напередодні захисту кандидатської дисертації у 1945 р., коли за скеруванням він приїхав на роботу у Львівське відділення Інституту літератури Академії наук України, далі – Колимські табори, а після повернення до Львова – робота обліковцем на Винниківській швейній фабриці. Згодом, уже в Інституті суспільних наук, цей учений світового масштабу до відходу на пенсію залишався на посаді молодшого наукового працівника та й звільнений був до досягнення пенсійного віку. Над ним, як закляття, висіло тавро «українського націоналіста». Втім, факти біографії ученого відомі, а про його наукові праці говорив його колега по роботі Роман Федорович Кирчів.

Я хочу лише наголосити, що Григорій Нудьга за всяких обставин залишався принциповою людиною. І тоді, коли в складі делегації селян 1932 року поїхав у Ромни з петицією, що неможливо виконати план хлібозаготівель, бо тоді настане голод, і лише дивом уникнув арешту. Втім, про це він згодом розповів в автобіографії та спогадах. Я розкажу тільки про два епізоди пізнішого часу.

Перший. У 1961 році вийшла монографія Г. Нудьги «Пародія в українській літературі». Один з її розділів присвячений аналізу

«Листа запорожців турецькому султанові». Справа в тому, що твір цей набув широкої популярності навіть поза межами України і його ладні були сприймати як автентичний історичний документ. Григорій Нудьга трактує його як пародію, позаяк справжні історичні джерела засвідчують, що козаки дотримувалися дипломатичного етикету і писали такі документи вишуканим стилем. Але цікаво, що хтось засигналізував про це самому Микиті Хрущову, тодішньому Першому секретареві ЦК КПРС, і той виявив своє невдоволення такою інтерпретацією.

Другий факт стосується Марусі Чурай. Григорій Нудьга, який виступав проти твердження Леоніда Кауфмана, що Маруся Чурай, з іменем якої пов'язана легенда про отруєння зрадливого нареченого Гриця, – історична особа, авторка багатьох популярних пісень, був переконаний, що це витвір фантазії російського письменника О. Шаховського. Він сам займався вивченням полтавських архівів й імені Марусі Чурай у них не знайшов. Та коли львівському поетові Ростиславу Братуню надіслали з видавництва «Радянський письменник» історичний роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» з виразним натяком на негативну рецензію, а той звернувся за консультацією до Григорія Нудьги, Григорій Антонович побачив велику художню вартість твору. Рецензія (за підписом Братуня), була позитивною, і це значною мірою сприяло тому, що роман після кількарічних тиняннях по редакціях, був опублікований і оцінений як одне з найвидатніших явищ української літератури ХХ ст.

З нагоди 80-річчя Григорія Нудьги незадовго до того відновлений відділ української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича провів його ювілейний вечір. Григорій Антонович виступив на ньому з глибокою і схвильованою промовою, яка стала мовби заповітом для тих, хто мав продовжувати справу, якій він віддав своє життя, продовжувати уже в умовах незалежної України. Але нові обставини породили нові проблеми, і заповіт доведеться, мабуть, ще довго виконувати новим генераціям.